

УДК 334.78:351.824.11

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932>

С.М. ГРУДНИЦЬКА,

завідувач сектору сприяння розвитку економіко-правових досліджень відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Інституту економіко-правових досліджень НАН України, доктор юридичних наук, професор, м. Київ, Україна; e-mail: cassacia@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5297-477X>

Л.А. НЕСТИРЕНКО,

радник Президента Торгово-промислової палати України, м. Київ, Україна; e-mail: nla-law@uccl.org.ua;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8355-2780>

ПРАВОВІ ОСНОВИ КЛАСТЕРНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ І САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЕНЕРГОПРОСТОРУ

S.M. HRUDNYTSKA,

Head, Sector of Assistance in the Development of Economic-Legal Research, Department of economic-legal research of problems of economic security, Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Kyiv, Ukraine; e-mail: cassacia@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5297-477X>

L.A. NESTYRENKO,

Councilor of the President of Ukrainian Chamber of Commerce and Industry, Kyiv, Ukraine; e-mail: nla-law@uccl.org.ua;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8355-2780>

LEGAL BASIS OF THE CLUSTER SELF-ORGANIZATION AND SELF-CONTROL OF ENERGETIC AREA

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

У юридичній науці залишається невизначеність з головних питань щодо теоретичних засад та законодавчого забезпечення створення і діяльності кластерів в економіці України та на енергопросторі. Метою дослідження є визначення основних напрямів розвитку теоретичних засад та законодавства щодо кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. Застосовано як основні методи аналітико-синтетичний, порівняльно-правовий, історичний, метод балансу інтересів. Проаналізовано питання правових основ кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору, сформульовано основні положення та пропозиції щодо них. Обґрунтовано, що адекватною економічній теорії кластера як відкритої динамічної системи економічних відносин є правова інституційна теорія. Аргументовано, що Україні в галузі енергетики доцільно брати за основу досвід скандинавських країн щодо створення національного енергетичного кластера, поклавши це в основу Національної програми кластеризації.

Ключові слова: енергопростір; кластер; самоорганізація; саморегулювання; правова інституційна теорія; господарське (економічне) право

There is still uncertainty in legal science on the main issues regarding theoretical principles and legislative provision of the creation and operation of clusters in the economy of Ukraine and in the energetic area. The objective of the research is definition of the main directions of the development of theoretical principles and legislation regarding cluster self-organization and self-control of energetic area. Analytical and synthetic, comparative and legal, historical methods, method of the balance of interests have been applied as the main methods. The issue of legal basis of cluster self-organization and self-control of energetic area has been analyzed; the basic provisions and propositions concerning them have been formulated. It has been substantiated that the cluster becomes the main subject of economic relations in the current conditions of the post-industrial information and network economy, and, in turn, the main subject of commercial (economic) law of the modern period. The legal institutional theory is the adequate economic theory of the cluster as a kind of system of economic relations. It has been argued that the cluster from institutional legal point of view has the public legal nature – it is a complex legal

institution, which is an open system of legal institutions, where the legal institution is a set of economic and legal relations between the cluster participants. The openness of the system of cluster relations leads to their public character. According to the example of the formation and functioning of cluster relations, the author has argued that at the current stage economic legal personality, which has private and public character, grows out into private, public and moral legal personality. It has been argued that it is expedient to use the experience of Scandinavian countries in the energy sector of Ukraine in regard to the creation of the national energetic cluster as the basis of the National Program of Clustering. It has been determined that content of legislation on clusters, including the energetic field, is advisable to formulate, taking into account that cluster relations have a specific organizational and legal character and can function both with the rights, and without the rights of a legal entity, both with the use of other organizational and legal forms of business associations, and without them. The author has offered to create national energetic cluster as a center of economic activity, which carries out state policy of clustering in the energy sector of the economy on the basis of social responsibility and public functions delegated by the state.

Key words: *energetic area; cluster; self-organization; self-control; legal institutional theory; commercial (economic) law*

Постановка проблеми

Нові тенденції у світовій енергетиці вимагають перебудови національних енергетичних комплексів. Щоб не опинитися на узбіччі світових процесів та успішно інтегрувати свою енергосистему в енергосистему ЄС, Україна має провести такі реформи в енергосфері, які б забезпечили реалізацію її потенціалу. Відгуком на інвестиційний запит іноземних інвесторів у відповідності до власних потреб може стати проведення ефективної кластерної політики в Україні, насамперед, у сфері енергетики, яка чинить вирішальний вплив на економіку України. Однак питання кластеризації енергопростору, так само як і кластеризації економіки взагалі, все ще не отримали належної уваги з боку держави, що не виправдано, адже ці питання мають перспективне значення для забезпечення макроекономічної стабільності.

Сьогодні однією з перших причин, з яких процеси кластеризації в Україні не розвиваються, є відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери. Також існує потреба підтримки кластерних ініціатив з боку держави, нестача довіри між органами державної влади і бізнесом та громадськістю. Проблемною є відсутність напрацьованої бази нормативно-правового врегулювання створення та функціонування кластерів в економіці України та на енергопросторі, суттєва причина чого вбачається в недостатності традиційних теоретичних підходів для осмислення кластеру як нового суб'єкта економічних і правових відносин.

В останні роки проведено значну роботу по реформуванню енергетики, прийняті ключові Закони України "Про ринок електричної енергії", "Про ринок газу", "Про НКРЕКУ", низка інших нормативних актів. Однак питанням кластеризації економіки взагалі та відносин на енергопросторі, зокрема, в законодавстві не приділяється належної уваги, хоча з точки зору перспективно-

го розвитку кластеризацію слід вважати ключовим напрямом реформування енергосектору.

В науковому полі питання кластеризації економіки розглядали багато дослідників, серед них: Портер Майкл Е. (Porter Michael E., 1998) вперше дослідив феномен кластерів, висунув концепцію промислового кластеру й обґрунтував кластерну теорію економічного розвитку [1]. Андерсон Т. (Anderson T., 2004), Швааг-Сергер С. (Schwaag-Serger S., 2004), Сорвик Дж. (Sörvik J., 2004), Вайз Е. (Wise E., 2004) працювали над розробкою Білої книги кластерної політики, розповсюдженої Міжнародною організацією з економіки знань та розвитку підприємництва (IKED) [2], Розенфельд С. (Rosenfeld S., 2002) досліджував питання кластерних стратегій у менш сприятливих регіонах і усунення географічних меж за допомогою Інтернету [3]. С.І. Соколенко досліджував комплексні проблеми формування та функціонування мережі виробничих систем-кластерів у контексті сучасних теорій економічного розвитку [4]. М.П. Войнаренко дослідив сутність і місце кластерів в інституційній економіці, перспективи реалізації кластерних моделей і технологій в економіці України [5]. Л.О. Птащенко досліджував питання формування кластера теплового господарства як фактора підвищення конкурентоспроможності підприємства та регіону [6]. М.Р. Костецький досліджував питання управління інноваційним розвитком підприємств атомної енергетики на основі кластерної моделі [7].

У юридичних науках питання правового забезпечення організації і діяльності кластерів майже не досліджувалися. В. Головань дослідив законодавче регулювання в країнах Європейського Союзу питань правового закріплення кластерів як суб'єкта економічних відносин [8].

Наукові праці з даної проблеми не дозволяють повноцінно визначити особливості кластеру

як суб'єкта права, у тому числі в питаннях кластерної самоорганізації та саморегулювання. На даний час залишається невизначеність з головних питань щодо теоретичних засад – в питаннях правової природи кластерів, їх правосуб'єктності, специфіки правового статусу тощо. Тому метою статті є визначення основних напрямів розвитку теоретичних засад та законодавства щодо кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору.

Її новизна полягає в формуванні основних положень теорії господарського права щодо кластерів як нової організаційно-правової форми об'єднань підприємств сучасного періоду інформаційно-мережевої економіки, виробленні господарсько-правових рекомендацій щодо створення національного енергетичного кластеру та виконання ним організаційно-господарських функцій в економіці України та пропозицій щодо законодавчого забезпечення процесів кластеризації на енергетичному просторі України.

Завданнями статті є опрацювання питань кластерної моделі економіки в теорії господарського права, створення національного енергетичного кластеру в Україні з використанням досвіду кластеризації в країнах ЄС, законодавчого забезпечення процесів кластеризації на енергетичному просторі України.

Кластерна модель економіки в теорії господарського права

Характерною особливістю сучасного періоду інформаційно-мережевої економіки стає використання кластерів як засобу забезпечення конкурентоспроможності економіки у світовому масштабі. Необхідність вбудовування в сучасні глобалізаційні процеси та ефективного захисту національних інтересів в процесі глобалізації, поряд з одночасним вирішенням внутрішніх проблем, вимагає особливої уваги до впровадження кластерної моделі економіки і в Україні.

Кластер уособлює стійкі економічні відносини між різноманітними суб'єктами, пов'язаними спільними інтересами і заінтересованими у співробітництві. У найбільш загальному вигляді кластер можна визначити як групу, мережу, добровільне об'єднання взаємопов'язаних постачальників, виробників, споживачів, поєднаних активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, які поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими об'єднаннями та органами місцевого самоврядування та державної влади, мають спільні можливості або загрози.

За найбільш поширеним у сучасний період уявленням кластер поєднує в собі галузевий (міжгалузевий) і територіальний аспект, хоча територіальний аспект не обов'язково має бути присутнім у структурі кластеру, він може носити виключно галузевий (міжгалузевий) характер, коли географічна близькість його учасників не має принципового значення для співробітництва.

Певним аналогом і водночас протилежністю кластеру були територіально-виробничі комплекси радянського періоду, які в умовах адміністративно-командної економіки формувалися "зверху вниз" і представляли собою закриту систему. На відміну, їх ринкові аналоги – кластери – формуються "знизу вгору" та являють собою відкриті системи.

Формування сучасної, кластерної моделі економіки йде корінням в період промислової революції, яка запустила нові процеси в суспільному розподілі праці, зумовила розвиток спеціалізації і кооперування промислового виробництва. В умовах ринкового господарства XIX ст. економічні процеси розвивалися на засадах самоорганізації і забезпечувалися приватним правом. У XX ст. проявилася недостатність приватноправового забезпечення індустріальної економіки, сформувалася потреба в проведенні централізованої соціально-економічної політики. Це зумовило формування господарського права, яке сполучає в собі приватно-правове і публічно-правове регулювання. На сучасному етапі, коли відбувається перехід до інформаційно-мережевої економіки, теорія господарського права відповідальна за теоретичне освоєння нової економічної і правової матерії, яка невід'ємна сьогодні від процесів кластеризації.

Кластерна модель економіки має специфічні характеристики, які дозволяють говорити про її перспективний характер в тому числі з точки зору прогресивного впливу на розвиток права.

Прообраз кластерної організації бізнесу досліджувався вже в роботах А. Маршала, який в кінці XIX ст. проводив дослідження промислових районів Великобританії, характерних їм особливостей поділу праці. М. Портером, який вважається розробником кластерної моделі економіки, у 1980-ті роки був вперше детально вивчений феномен кластерів на прикладі "розвитку і діяльності 100 найбільш конкурентоспроможних угруповань великих, середніх і безлічі малих підприємств, розташованих в різних країнах світу... Одна або кілька великих фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширює свій вплив і ділові зв'язки на найближче

оточення, поступово створюючи стійку мережу з кращих постачальників і споживачів. У свою чергу, успіхи такого оточення роблять позитивний вплив на подальше зростання конкурентоспроможності всіх учасників цього угруповання компанії. Такі утворення і є кластери. Причому така сукупність, поєднуючи властивості окремих її елементів в процесі їх взаємодії, набуває нових якостей, які особливо яскраво і різнобічно виявляються в кластерах, утворених суб'єктами економічної діяльності" [9].

Дослідники, як правило, виділяють три типи кластерів в сучасній економіці.

Під промисловим кластером частіше розуміють групу споріднених взаємопов'язаних галузей промислового комплексу, які найбільш успішно спеціалізуються в міжнародному поділі праці.

Під регіональним або локальним кластером розуміють групу географічно сконцентрованих компаній з однієї або суміжних галузей і інститутів, що їх підтримують, розташованих в певному регіоні, які виробляють схожу або взаємодоповнюючу продукцію і характеризуються наявністю інформаційного обміну між фірмами-членами кластера і їх співробітниками. До просторових кластерів віднесені регіональні, транскордонні та локальні кластери, до позапросторових – промислові та національні кластери.

Третій тип кластерів – інноваційні кластери, спрямовані на спільну розробку та впровадження інновацій (системи інновацій) на основі співпраці наукових центрів і підприємницьких структур [10].

Разом із тим, слід зауважити, що інноваційність властива не лише останньому типу кластерів. Кластеру як такому – як складній відкритій динамічній соціально-економічній системі, відповідній потребам його сталого розвитку – властива інноваційність. Це зауваження є принциповим, здатність ефективно пристосовуватися до змін зовнішнього середовища слід визнати ключовою характеристикою будь-якого кластера, не тільки інноваційного.

Інноваційність є невід'ємною характеристикою кластера, адже від нього невіддільна ідея розвитку. Кластер є динамічною структурою, яка постійно розвивається. Можна говорити хіба що про різного ступеня інноваційність, адекватну системним змінам. Саме постійне перебування в динаміці надає кластеру стійкості, без розвитку він розпадається і припиняє своє існування. Саме тому постійна інноваційність у розвитку відноситься до основних характеристик мережевої організації бізнесу.

Організаційна форма кластера передбачає сталий розвиток за рахунок постійного збільшення ресурсів з періодичним переходом кількості в якість. Перехід від одного стану системи до якісно нового стану (гомеостаз) супроводжується виникненням нових інститутів, зв'язків і відносин, які поступово витісняють застарілі. При цьому спостерігається чітка кореляція сталого розвитку кластера з Концепцією сталого розвитку ООН (взаємозв'язок сталого розвитку і збалансованого економічного зростання простежується в звітах МВФ [11]). Відповідно до концепції ООН, сталий розвиток поєднує в собі економічну, екологічну та соціальну складову [12]. У Доповіді Програми розвитку ООН сталий розвиток нерозривно пов'язаний із забезпеченням рівних можливостей, з питаннями моральної і правової справедливості, а також з розширенням доступу до вищої якості життя, встановлюється взаємозв'язок між розвитком людства і екологією [13]. Організаційна форма кластера покликана враховувати всі ці потреби і здатна забезпечувати їх задоволення.

У будь-якому випадку кластер уособлює стійкі економічні відносини між різноманітними суб'єктами, пов'язаними спільними інтересами і заінтересованими у співробітництві. В цілому кластер є суб'єктом економічних відносин зі складною інституційною структурою (системою інститутів). Він являє собою відкрити соціально-економічну систему, учасниками якої є підприємства-виробники, постачальники, споживачі, наукові (освітні) установи, громадські організації, органи державної влади, органи місцевого самоврядування й ін. Це організаційна форма консолідації зусиль різноманітних зацікавлених сторін, об'єднаних спільними інтересами. Спільні інтереси учасників кластера спрямовані на реалізацію конкурентних переваг кожного за рахунок сполучення конкуренції і співробітництва. Отже, розвиток кожного учасника кластера йде в фарватері розвитку всього кластера, що забезпечує синергетичний ефект в розвитку кожного учасника і кластера в цілому.

Таким чином, у сучасних умовах кластер стає головним суб'єктом економічних відносин інформаційно-мережевої економіки, в свою чергу – основним суб'єктом господарського (економічного) права сучасного періоду.

На динамічний характер суспільних відносин в умовах сучасної цивілізації вказував О. Шпенглер. Сучасна фірма, пише Шпенглер, – це нетілесний центр сил, дія якого поширюється в нескінченність [14, с.10, 19, 61]. Дані сто років тому

справедливі характеристики сучасної цивілізації проясняють специфіку її правового розвитку, який має враховувати всезростаючий динамічний характер економічних відносин.

Вже в XIX–XX ст. чітко проявився складноорганізований характер економічних відносин в умовах промислового виробництва. "Варто остерігатися "глобальних уявлень" про те, що в сучасній економіці нібито автономно співіснують і функціонують такі сектори, як вугільна промисловість, чорна металургія, машинобудування, і що такі зведені показники, як капітал і праця, нібито є носіями економіки", – зазначав В. Ойкен. – "Реальність виглядає зовсім інакше. На кожному підприємстві... перехрещуються десятки чи навіть сотні ринків: праці, вугілля, інших видів сировини, машин тощо. Уся робоча сила і всі засоби виробництва взаємно доповнюють один одного... На кожному окремому підприємстві є найрізноманітніші засоби виробництва, і завдання полягає в тому, щоб вибрати найбільш раціональну їх комбінацію і, в першу чергу, ув'язати між собою всі процеси, що протікають на цих підприємствах, починаючи з вугільних шахт і закінчуючи шовкацькими фабриками і селянськими дворами" [15]. Енергетика пронизує всі підприємства у складі технологічного ланцюга, кожного учасника відносин з ними, поширює свій ринковий вплив на всіх учасників економічного життя, включаючи домашні господарства.

На сучасному етапі постіндустріальної інформаційно-мережевої економіки динаміка економічних відносин набуває надзвичайного характеру, вимагає переосмислення правових категорій відповідно до нової економічної реальності. Відгуком на неї є формування кластерів, у т.ч. у сфері енергетики.

Сучасне суспільство виходить на новий рівень системної організації суспільних відносин у сфері економіки, який неможливо забезпечити без створення динамічної системи кореляції права з урахуванням вимог справедливості і моральності.

Пройшовши стадії промислової (XIX ст.) та фінансово-промислової (XX ст.) капіталістичної економіки, які забезпечувалися відповідно підприємницьким і далі господарським правом, ми вступили в стадію інформаційно-мережевої економіки, що має відгукнутися виходом господарського права на нову ступінь розвитку – інформаційного господарського права – з перспективою його переростання в економічне право.

Щонайперше це має знайти відображення в теоретичному осмисленні адекватної новим

умовам категорії правосуб'єктності, яка має забезпечити переростання господарської правосуб'єктності попереднього етапу в інформаційну економічну правосуб'єктність сучасного періоду.

В XX ст. проявилася недостатність приватноправового забезпечення економічних суспільних відносин, сформувалася потреба в проведенні централізованої соціально-економічної політики. Це вимагало системного підходу до правового регулювання, що забезпечує формування відповідного інституціонального середовища, і вплинуло на структуру і зміст господарської правосуб'єктності, носії якої виступають, з одного боку, як самостійні господарські одиниці, а з іншого, – як структурні елементи економічної системи. У результаті приватна підприємницька правосуб'єктність XIX ст. еволюціонувала у XX ст. у приватно-публічну господарську правосуб'єктність. XXI ст. виводить на порядок денний питання морального порядку у економічних відносинах, що зумовлює поглиблення усвідомлення людством категорії правосуб'єктності та дозволяє говорити про перспективи переростання господарської правосуб'єктності у приватно-публічно-моральну.

Говорячи про значення моральної складової в сучасних економічних відносинах сучасного періоду, й насамперед у рамках кластеру, можна навести думку академіка Б. Данилишина, який підкреслює, що "скористатися всіма перевагами мережевого виробництва зможуть лише суспільства з високим рівнем соціальної довіри. Так як, на відміну від виробництва в рамках вертикально інтегрованих структур, безперерійне виробництво ("точно в термін") в рамках мережевих структур буде в значній мірі залежати від того, наскільки контрагенти довіряють один одному" [16].

Важливою є своєчасна реакція господарсько-правової теорії на цю потребу сучасності, зокрема, у вигляді обґрунтованої правової інституційної теорії підприємства [17, 16], яка може бути поширена на об'єднання підприємств, у т.ч. кластери.

Серед основних положень правової інституційної теорії – визначення поняття господарської правосуб'єктності як абстрактної властивості суб'єкта господарювання, яка конкретизується у всіх правах і обов'язках, що формуються у складноорганізованому процесі збалансування приватних і публічних інтересів і встановлення меж приватних і публічних влад, що гарантують реалізацію інтересів [18, с.5]. До прав і обов'язків, що формують господарську правосуб'єктність,

включаються у тому числі поточні права і обов'язки, що додає динамічності та збалансованості її формуванню та розвитку. Воно може бути покладене в основу визначення кластера як суб'єкта господарювання, особливого виду об'єднання підприємств. При цьому, акцент на тому, що формування прав і обов'язків кластера та його учасників відбувається у складноорганізованому процесі збалансування приватних і публічних інтересів і встановлення меж приватних і публічних влад, що гарантують реалізацію інтересів, дозволяє ввести до складу господарської правосуб'єктності кластеру та його учасників моральну складову.

Перспективне значення сьогодні має напрацювання правової інституційної теорії кластера, виходячи з того, що кластер являє собою систему правових інститутів, яка розглядається як сукупність прав або сукупність правовідносин в їх динамічному розвитку.

В нагоді стануть положення напрацьованої правової інституційної теорії підприємства, яка пропонує розрізнати у структурі господарської правосуб'єктності такі поняття, як: об'єктивні та суб'єктивні права, обов'язки і свободи, статусні права, обов'язки і свободи (правовий статус), компетенція, повноваження, правоздатність, поточні права, обов'язки і свободи, потенціальні, формальні та реальні права, обов'язки і свободи, організаційно-правова форма, правовий інститут, інституційні права, обов'язки і свободи [19, с.5].

При цьому свободи розглядаються як невід'ємний елемент процесу збалансування інтересів, основною категорією морального порядку у всіх правових поняттях.

Ці та інші положення можуть бути покладені в основу розробки законодавства про кластери, зокрема, доповнення відповідними нормами глави 12 "Об'єднання підприємств" Господарського кодексу України.

Наприклад, завданням законодавця є розробка збалансованої організаційно-правової форми кластеру та його видів, що може пропонуватися учасникам економічних відносин переважно на диспозитивній чи рекомендаційній основі.

Використовуючи діалектичний підхід, завдяки новому (правовому інституційному) визначенню господарської правосуб'єктності можуть бути поставлені питання щодо прав потенційних учасників кластера, правових механізмів узгодження та збалансування інтересів в рамках кластера, які раніше при конструюванні організаційно-правових форм не стояли.

Фундаментальне значення для правової інституційної теорії кластера має положення про пріоритет системного інтересу, де інтерес кластера як складної системи правових інститутів означає спільні інтереси всіх його учасників, як реальних, так і потенційних.

З інституційної правової точки зору кластер має публічну правову природу. В сутності це складний правовий інститут, який являє собою відкриту систему правових інститутів, де правовий інститут – це сукупність економіко-правових відносин між учасниками кластера. Відкритість системи зумовлює публічний характер кластерних відносин.

Впровадження терміну "публічна правова природа" має фундаментальне значення для господарського права перспективного періоду, зокрема, для позначення правової природи кластера (на відміну від традиційного вузькоюридичного терміну "публічно-правова природа", зі збереженням обох термінів, які співіснують, не виключаючи один одного). Якщо традиційно "публічно-правова природа" передбачала відносини влади-підпорядкування в середині системи, то правова природа кластера за її соціально-економічною сутністю є публічною в силу того, що в умовах постіндустріального інформаційно-мережевого суспільства кластер уособлює відкриту множину реальних та потенційних учасників.

Свого часу дискутувалося питання, чи є юридичною особою і, відповідно, суб'єктом права лише центральна організація об'єднання підприємств, чи все об'єднання загалом, включаючи всіх його учасників. Радянська наука зупинилася на тому, що суб'єктом права є об'єднання підприємств в цілому. Такий підхід залишається й донині. Проте, в умовах інформаційно-мережевої економіки на порядку денному постає питання про визнання суб'єктом права об'єднання підприємств без прав юридичної особи.

Якщо в XIX ст. задовольняло цивілістичне поняття юридичної особи, яке традиційно використовується для позначення учасників приватноправових відносин, які опосередковують господарський оборот (цього було достатньо), то в складноорганізованій економіці XX ст. виникло поняття суб'єкта права не тільки як учасника приватних економічних відносин, а й учасника суспільних економічних відносин – носія публічних функцій в закритих соціально-економічних системах. XXI ст. відкрило новий етап переходом до глобалізації та інформаційно-мережевої економіки, що означає перехід до відкритих

соціально-економічних систем постіндустріальної економіки. Відповідно, на порядок денний виходить питання формування суб'єкта права не тільки як учасника приватних економічних відносин, учасника суспільних економічних відносин – носія публічних функцій, але й як суб'єкта соціальної відповідальності та забезпечення моральності в економічних відносинах.

Процеси кластеризації одними з перших дозволяють розгледіти позитив в постіндустріальній дезорганізації, не протиставляти її складно організованій економіці періоду модерну в негативі, а розглянути як турбулентний період виходу на новий, більш високий рівень організації – на основі традиційних моральних цінностей, розкриваючи незрівнянно більший організаційний потенціал поєднання інтересів на основі довіри, поєднання конкуренції і співробітництва в спільних інтересах.

Кластер – найбільш показовий приклад нових суб'єктів права постіндустріальної економіки й головний провідник до переростання господарського права в економічне право, яке охоплює всіх учасників економічних відносин, у т.ч. домашні господарства, ставить питання про формування довірчих відносин у суспільстві в цілому (актуальний акцент в питаннях забезпечення якості продукції, енергозбереження, інноваційних технологій тощо). Фактично мова йде про соціальну відповідальність промислового, й насамперед енергетичного, сектору, який має значення локомотиву у розвитку суспільних відносин, за сталий розвиток суспільства в цілому.

Вищезазначеним підтверджується велике соціальне і економічне значення ефективної кластеризації енергетичного сектору економіки України. Правове забезпечення відповідних процесів має стати одним із провідних напрямів в розвитку теорії господарського права.

Досвід кластеризації в країнах ЄС у створенні національного енергетичного кластеру в Україні

Одним із центрів найбільшого розвитку кластерної моделі економіки є Європейський Союз, перелік базових галузей, в яких функціонує найбільша кількість промислово-виробничих кластерів європейських країн, подано в [20, 21].

Україні в галузі енергетики доцільно брати за основу досвід скандинавських країн щодо створення національного енергетичного кластера, поклавши це в основу Національної програми кластеризації. Перспективним кроком може стати налагодження на базі національного енергетич-

ного кластеру, як ключового, з використанням інформаційних технологій, системи індикативного планування господарської діяльності в Україні із залученням в орбіту індикативно-планових відносин різноманітних учасників відносин із суб'єктами господарювання, що представляють енергопростір. Це, в свою чергу, здатне дати могутній поштовх широкому розвитку процесів кластеризації в Україні. До того ж створення національного енергетичного кластеру може стати ефективним інструментом позиціонування України в Європейському економічному просторі.

Сьогодні до причин, з яких процеси кластеризації в Україні не розвиваються, можна віднести недосконалість законодавчої бази, відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, підтримки кластерних ініціатив з боку держави, нестача довіри між органами державної влади і бізнесом та громадськістю. Тому потрібно ініціювати здійснення кластеризації енергосектору в порядку самоорганізації. Налагодження системи індикативного планування можна проводити в порядку самоорганізації та саморегулювання, зокрема, в рамках об'єднань підприємств, на основі концепції соціальної відповідальності. Поряд з цим питання про проведення ефективної кластерної політики потрібно ставити перед урядом.

За європейським досвідом кластерні політики, як вказує В. Головань, можна розділити на три категорії. "Перша, найбільш горизонтальна "політика сприяння" спрямована на створення загального сприятливого макроекономічного середовища в підприємницькій та бізнес сфері для зростання та інновацій, яка буде опосередковано стимулювати виникнення і динаміку кластерів. Друга включає "традиційну рамкову політику" у відношенні до промисловості, МСП, наукових досліджень, інновацій, регіонів, які часто використовують кластерний підхід як інструмент підвищення ефективності. Третя "політика розвитку" запроваджується з метою створення, мобілізації та укріплення певної категорії кластеру в результаті ініціатив конкретних секторальних груп" [8].

Наприклад, у Фінляндії кластер – це центр економічної діяльності (зі всією сукупністю відносин, що складаються навколо нього). Кластерна політика в Фінляндії здійснюється на національному рівні, Національні кластерні програми: Фінський Центр Експертиз, Технологічні програми TEKES (надання фінансових ресурсів, мережевих і експертних послуг в областях, які є важливими для фінської економіки та бізнес-життя), реалізація Національної промислової стратегії [22].

Тоді як Бельгійський Федеральний Державний Сервіс для Економіки, малих і середніх підприємств, приватних підприємств та енергетики не має національної політики або програм для підтримки кластерів, а існує ряд регіональних програм. За фламандським визначенням кластера – це інноваційні та виробничі системи, що працюють на мезоекономічному рівні. За валлонським визначенням – це організаційний підхід до системи виробництва, що встановлюється за ініціативи компаній та характеризується добровільним розвитком між компаніями комплементарних відносин, вертикальних або горизонтальних, прибуткових або неприбуткових, просуванням спільного бачення розвитку [23].

В Республіці Болгарія Міністерство енергетики та економіки розробило та офіційно затвердило Національну стратегію розвитку кластерів та План дій з розвитку кластерів. Управління політики підприємства напряму відповідає за розробку політики заохочення об'єднання фірм в кластери за територіальним та секторальним принципом. Національні програми передбачають підтримку ініціатив з розвитку кластерів (технічну допомогу і систему грантів) [24].

Україні доцільно використовувати всі три види кластерної політики, залежно від сектору, виду кластеру тощо. Проте, в енергетичному секторі, поряд з іншими політиками, необхідне активне проведення "політики розвитку" на національному рівні.

За останній період в Україні було створено низку кластерів на регіональних рівнях. Харківський енергетичний кластер стає дієвим інструментом щодо залучення ресурсів міжнародних донорів та фінансових інституцій у галузь енергозбереження та альтернативної енергетики м. Харкова [25]. Створено енергетичні кластери в Хмельницькому та інших регіонах. В червні 2018 року у Києві засновано Міжнародний Енергетичний кластер, в якому 9 підприємств та наукові партнери працюють над спільними проектами в Україні, Литві та інших країнах ЄС [26]. На стадії формування в м. Києві з 2012 року перебуває національний інноваційний кластер "Енергетика сталого розвитку" (м. Київ, науковий парк "Київська політехніка") [27].

Не зважаючи, що певні процеси кластеризації в Україні відбуваються, ніяк не можна сказати, що вони йдуть достатніми темпами. В Глобальному індексі інновацій 2015 р. за індикатором кластерний розвиток Україна посіла 122 місце серед 141 країни, втративши 17 позицій порівняно з 2011 р. (Корнеульський університет та

ін.) [28]. Тоді як стан економіки і енергетичного сектору, зокрема, залишається досить важким і вимагає проведення активної кластерної політики з боку держави.

Політична нестабільність і бойові дії на Південному Сході України справляють серйозний вплив на економіку країни, зокрема, на її енергетичний сектор, внаслідок воєнних дій Україна опинилася в стані глибокої економічної кризи, через що значно постраждала її економіка і, зокрема, енергетичний сектор. Україна виявилася залежною від імпорту всіх видів енергоресурсів і тепер змушена "вибудувувати принципово нову енергетичну стратегію. На сьогодні головними завданнями енергетики є модернізація та реконструкція теплових станцій, подовження терміну експлуатації атомних електростанцій, зниження рівня шкідливих викидів в атмосферу, впровадження інноваційних технологій, зменшення втрат енергії, а також розвиток малої енергетики" [29, с.53].

Вирішення цих завдань в умовах сучасності потребує обов'язкового розгляду кожного з них у контексті кластеризації енергетики, ефективно проведення якої передбачає прийняття спеціальної національної програми створення та розвитку енергетичних кластерів. На жаль, на національному рівні цьому питанню на даний час не приділяється достатньої уваги. Відповідне завдання може бути покладене на національний енергетичний кластер.

Дослідження європейського досвіду показують, що управління кластером може варіюватися від ефективно розподілених у часі і просторі малих керуючих впливів, за рахунок самоорганізації і взаємодії елементів (у невеликих мережах малих і середніх підприємств на окремих територіях) до централізації певних управлінських функцій, створюваних в центрах економічної діяльності, як у Фінляндії. При створенні національного енергетичного кластеру доцільним буде використання досвіду Фінляндії [22], де кластер розглядається як центр економічної діяльності (зі всією сукупністю відносин, що складаються навколо нього).

Розвитку вітчизняних процесів кластеризації, у тому числі на енергопросторі, перешкоджає низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, це вимагає спеціальних організаційно-господарських заходів з боку держави та відповідної організаційно-господарської поведінки на засадах соціальної відповідальності від суб'єктів господарювання. З організаційної точки зору, однією з основних проблем є відсутність

централізованого інформаційного супроводу створення та функціонування кластерів, що утруднює пошук відповідної інформації для потенційних учасників кластерних відносин. Важливу роль у налагодженні такого співробітництва може відіграти налагодження системи індикативного планування, яка би забезпечувала збір інформації про потенційні зони кластеризації для підготовки детальних перспективних програм та слугувала узгодженню інтересів зацікавлених сторін і просуванню спільних інтересів.

Актуальною є організація дієвої підтримки кластерних ініціатив з боку держави, що може передбачати, за прикладом країн ЄС, надання фінансових ресурсів, мережевих і експертних послуг в областях, які є важливими для економіки та бізнес-життя, технічну допомогу, систему грантів й інше. У цьому ракурсі важливе значення має об'єднання громадськості задля дієвого розвитку енергетичного ринку, створення учасниками відносин на енергопросторі громадських об'єднань задля вироблення громадських ініціатив по розвитку процесів кластеризації в енергетичному секторі та висунення відповідних пропозицій (вимог) до органів державної влади. Право громадських об'єднань вимагати розгляду на державному рівні тих чи інших питань та прийняття збалансованих рішень теоретично підкріплюється адекватною постіндустріальною економією теорією послуг, згідно якій державні органи і інститути громадянського суспільства знаходяться у відносинах не влади-підпорядкування, що властиві для закритих соціально-економічних систем, а в партнерських відносинах, де держава на запит інститутів громадянського суспільства надає відповідні послуги, зобов'язана розглядати такі запити та випрацювати збалансовані рішення.

Налагодження системи індикативного планування у рамках реалізації національної програми кластеризації енергетичного сектору може лягти в основу розбудови кластерної моделі економіки України.

В зарубіжних країнах використовуються різні підходи до проведення кластерної політики – ліберальний і дирижистський. У першому випадку кластер розглядається як ринковий механізм, державне регулювання тут мінімальне і зводиться переважно до усунення перешкод для природного розвитку кластера. Таку політику проводять країни, які застосовують ліберальну економічну політику (США, Великобританія, Австралія, Канада та ін.). У країнах з дирижистською політикою (Франція, Південна Корея, Сін-

гапур, Японія, Швеція, Фінляндія та ін.) держава відіграє більш активну роль в процесі розвитку кластерів.

З цією метою може бути використаний досвід індикативного планування Франції, Німеччини та інших країн ЄС. В даний час використання методу індикативного планування в країнах ЄС зменшується, що пов'язано з підвищенням стійкості ринкових механізмів. Частіше застосовуються стратегічні цільові програми і прогнози розвитку окремих стратегічних ринків. В умовах України індикативне планування має стати одним із основних важелів, що сприяють побудові стійкої кластерної моделі економіки.

Законодавче забезпечення процесів кластеризації на енергетичному просторі України

Сьогодні законодавство про кластери в Україні знаходиться у зародковому стані. На рівні закону воно згадується лише в Законі України "Про зайнятість населення", в якому передбачається розвиток кластерів народних художніх промислів без визначення поняття кластеру.

Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва" від 12.09.2011 р. № 1130 передбачала вжиття заходів по забезпечення ефективної кооперації і співробітництва на основі кластеру. Планом заходів щодо створення умов для реалізації Державної програми розвитку внутрішнього виробництва передбачалось удосконалення нормативно-правової бази щодо стимулювання інноваційної діяльності, в т.ч. підготовка пропозицій щодо нормативно-правового врегулювання питання формування та розвитку кластерів, створення та забезпечення функціонування інноваційних структур, в т.ч. кластерів, розроблення рекомендацій щодо створення та організації діяльності промислових кластерів, оптимізація існуючих та створення умов для формування нових регіональних промислових кластерів, розроблення проектів нормативно-правових актів щодо діяльності кластерів, в решті решт прийняття Постанови Кабінету Міністрів України "Деякі питання організації, формування та розвитку кластерів в Україні" [30].

Запровадження такого інструменту стимулювання місцевого економічного розвитку, як кластери, передбачається в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385, та стратегіях розвитку окремих регіонів.

Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 р. № 548-р, має за мету створення мережі кластерів у морських портах шляхом залучення приватних інвестицій.

В той же час Енергетична стратегія України до 2035 року не містить положень стосовно кластеризації енергетичного сектору, що не можна вважати виправданим.

Концепція Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.08.2013р. № 641-р, передбачала розроблення та виконання програм інтеграції суб'єктів малого і середнього підприємництва в національні та міжнародні інноваційні й технологічні кластери.

Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 р. № 603-р, передбачала створення науково-інноваційно-виробничих кластерів у високотехнологічних галузях.

Концепція реформування державної політики в інноваційній сфері, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.09.2012 р. № 691-р, передбачала спрощення процедур утворення інноваційних кластерів.

Однак далі Концепції Загальнодержавних програм справа не рухається. Досі не створено законодавчої бази створення і діяльності кластерів в Україні, у вітчизняному законодавстві не існує визначення поняття "кластер", його видів тощо.

Проект Закону України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні", внесений 04.12.2014 р. за № 1256, лише передбачає галузеві і територіальні кластери, центри кластерного розвитку в інфраструктурі підтримки розвитку малого і середнього підприємництва та у рамках регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва передбачаються заходи щодо проведення навчальних семінарів для підприємливих мешканців селищ і сіл з основ започаткування власної справи, бізнес-планування, отримання мікрокредитів, управління фінансовими ресурсами, кооперування на кластерних засадах тощо.

"Розробленими, але не затвердженими залишаються проекти нормативно-правових актів щодо формування засад державної політики у

сфері кластеризації економіки, такі як "Концепція створення кластерів в Україні" (Міністерство економіки України, 2008 р.), "Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів" (Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, 2009 р.)" [31]. На це вказується в Аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, а також на відсутність у Господарському кодексі України поняття "кластеру" як територіального об'єднання підприємств.

Законодавча невизначеність зумовлює складнощі практичного осмислення категорії кластеру. "Енергетичний кластер "Інновейшн енерджи" створений як громадська спілка – це група людей, яка складається з представників власників бізнесу, органів влади та громадського сектору, метою яких є втілення в життя сучасних інноваційних технологій в енергетиці, що дозволять зменшити обсяг споживання не відновлюваної енергії (природних ресурсів) та покращити повсякденне життя людини.

В сутності ж кластери є об'єднаннями підприємств, однак законодавство про об'єднання підприємств конкретно не передбачає такого виду. Статтями 120 та 127 Господарського кодексу України передбачається можливість утворення об'єднань підприємств інших видів, ніж ті, що передбачені кодексом. Спеціальний закон, який регулює діяльність кластера як форми об'єднання підприємств, відсутній, хоч у прийнятті такого закону є сенс з урахуванням визначального перспективного значення даної організаційно-правової форми для періоду інформаційно-мережевої економіки.

Змістовне наповнення законодавства про кластери доцільно формувати з урахуванням того, що кластерні відносини мають специфічний організаційно-правовий характер і можуть функціонувати як з правами, так і без прав юридичної особи, як з використанням інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств, так і ні.

Свого часу у радянській літературі дискутувалося питання, є юридичною особою і відповідно суб'єктом права лише центральна організація об'єднання підприємств чи все об'єднання загалом, включаючи всіх його учасників. Радянська наука зупинилася на тому, що суб'єктом права є об'єднання підприємств в цілому. Такий підхід залишається і донині. Проте в умовах інформаційно-мережевої економіки стають затребуваними інші відповіді, а отже на порядку денному постає питання про визнання суб'єктом права об'єднання підприємств без прав юридичної особи.

Національні кластери створюються як центри економічної діяльності. Національні кластери створюються на ініціативу суб'єктів господарювання, які складають ядро кластера, та за участі уряду, провадять на засадах соціальної відповідальності та делегованих державою публічних функцій державну політику кластеризації в певному секторі економіки. Діяльність національних кластерів координує Національний енергетичний кластер.

Ядро кластера можуть складати великі компанії, групи компаній або об'єднання підприємств. Ядро кластера несе основну соціальну відповідальність за розвиток кластера. Ядро національного енергетичного кластеру має взяти на себе основну соціальну відповідальність за налагодження макроекономічного індикативного планування в Україні, а його створення та налагодження на його основі системи індикативного планування здатне скласти ефективне підґрунтя для проведення ефективної політики кластеризації в Україні. Мається на увазі не лише створення системи енергетичних кластерів учасниками відносин на енергопросторі України для координації спільних зусиль по розвитку енергоринку, підвищення якості послуг та ефективнішого використання ресурсів, а й поширення на цій основі процесів кластеризації на інші сектори економіки та справляння позитивного впливу на економіку в цілому, з виходом на створення транскордонних кластерів у пріоритетних для транскордонного співробітництва галузях. Це сприятиме уникненню загроз перетворення вітчизняних підприємств на периферійні виробничі потужності з обслуговування транснаціональних корпорацій та забезпечить економічний розвиток України.

Пропозиція про доповнення глави 12 Господарського кодексу України положеннями про кластери не йде всупереч з раніше здійсненим виключенням з цієї глави положень про промислово-фінансові групи. Кластери і промислово-фінансові групи в певних питаннях нагадують одне одного (насамперед відсутністю прав юридичної особи у об'єднання в цілому), однак це принципово різні структури. Промислово-фінансові групи являли собою закриті системи, саме тому не забезпечили реалізації стратегічних завдань відродження виробничої сфери, її базових галузей на основі використання міжгалузевих промислово-фінансових груп (концентрація обмежилася перетіканням капіталу та виведенням високорентабельних виробництв зі сфери державного управління).

Загальні положення про кластери доцільно включити в главу 12 Господарського кодексу України, а конкретизацію їх правового статусу здійснити у спеціальному Законі "Про кластерні об'єднання підприємств".

Висновки

1. Обґрунтовано, що кластер є сучасним видом об'єднань підприємств, який відповідає новим умовам постіндустріальної інформаційно-мережевої економіки, розглядається як відкрита динамічна система соціально-економічних зв'язків, що спонукає до розгляду його крізь призму інституційної теорії з точки зору економіки і права. Адекватною економічній теорії кластера як своєрідної системи економічних відносин є правова інституційна теорія.

2. Визначено, що в умовах надзвичайної динаміки інформаційно-мережевої економіки кластер стає головним суб'єктом економічних відносин і, в свою чергу, основним суб'єктом господарського (економічного) права сучасного періоду.

3. Аргументовано, що з інституційної правової точки зору кластер має публічну правову природу – це складний правовий інститут, який являє собою відкриту систему правових інститутів, де правовий інституту – це сукупність економіко-правових відносин між учасниками кластера. Відкритість системи кластерних відносин зумовлює їх публічний характер.

4. Запропоновано впровадження терміну "публічна правова природа", що має фундаментальне значення для господарського права перспективного періоду, зокрема, для позначення правової природи кластера (на відміну від традиційного вузькоюридичного терміну "публічно-правова природа", зі збереженням обох термінів, які співіснують, не виключаючи один одного). Якщо традиційно "публічно-правова природа" передбачала відносини влади-підпорядкування в середині системи, то правова природа кластера за її соціально-економічною сутністю є публічною в силу того, що в умовах постіндустріального інформаційно-мережевого суспільства кластер уособлює відкриту множину реальних та потенційних учасників.

5. На прикладі формування і функціонування кластерних відносин, аргументовано переростання на сучасному етапі господарської правосуб'єктності, яка має приватно-публічний характер, у приватно-публічно-моральну, що передбачає формування і функціонування кластера не тільки як учасника приватних економічних відносин, учасника суспільних економічних відносин – носія публічних функцій, але й як суб'єкта соціальної

відповідальності та забезпечення моральності в економічних відносинах.

6. Аргументовано, що Україні в галузі енергетики доцільно брати за основу досвід скандинавських країн щодо створення національного енергетичного кластера, поклавши це в основу Національної програми кластеризації. Запропоновано налагодження на базі національного енергетичного кластеру, як ключового, з використанням інформаційних технологій, системи індикативного планування господарської діяльності в Україні із залученням в орбіту індикативно-планових відносин різноманітних учасників відносин із суб'єктами господарювання, що представляють енергопростір.

7. Визначено, що змістовне наповнення законодавства про кластери, у т.ч. в сфері енергетики, доцільно формувати з урахуванням того, що кластерні відносини мають специфічний організаційно-правовий характер і можуть функціонувати як з правами, так і без прав юридичної особи, як з використанням інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств, так і ні. Запропоновано створення національного енергетичного кластеру як центру економічної діяльності, що провадить на засадах соціальної відповідальності та делегованих державою публічних функцій державну політику кластеризації в енергетичному секторі економіки.

Конфлікт інтересів

Автори повідомляють про відсутність будь-якого конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Дослідження, в яких було обґрунтовано правовий інституціональний підхід, проводилися згідно з планом науково-дослідних робіт Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України за темами "Основи правового регулювання економіки України" (номер державної реєстрації 0108U000191) та "Правове забезпечення ефективного управління об'єктами публічної власності" (номер державної реєстрації 0111U007825). Науково-практична цінність обґрунтованого підходу підтверджена листами Торгово-промислової палати України та Гамбурзької торгової палати (Німеччина). Це дослідження є продовженням попередніх досліджень і передбачає застосування правового інституціонального підходу до кластерних відносин у сфері енергетики, виконується відповідно до науково-дослідної роботи, яка фінансується за рахунок державного бюджету Національної академії наук України на 2017–2018 рр. "Розвиток правової моделі енергетичного простору України" (номер державної реєстрації 0117U002306). Вдячні всім причетним за фінансову і фактичну підтримку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 1998. November–December. URL: <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>.
- Andersson, T., Schwaag-Serger, S., Sörvik, J., & Wise, E. (2004). Cluster Policies Whitebook. IKED - International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development. URL: <https://lucris.lub.lu.se/ws/files/5954460/1304064.pdf>.
- Rosenfeld, S. (2002). Creating smart systems. A guide to cluster strategies in less favored regions. URL: http://www.innodreilaendereck.de/images/Material/regionale_cluster.pdf.
- Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. К.: Логос, 2004. 848 с.
- Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці: монографія. Хмельницький: ХНУ, ТОВ "Тріада-М". 2011. 502 с.
- Птащенко Л. О., Скриль В. В. Формування кластера теплового господарства як фактора підвищення конкурентоспроможності підприємства та регіону. *Економіка і регіон*. 2010. № 3 (26). С. 18–23.
- Костецький М. Р. Управління інноваційним розвитком підприємств атомної енергетики на основі кластерної моделі. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип. 2. Т. 1. С. 249–252.
- Головань В. Законодавче регулювання в країнах Європейського Союзу питання правового закріплення кластерів як суб'єкта економічних відносин та інструмента позиціонування регіонів в Європейському економічному просторі. Інформаційна довідка. Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL: <http://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/piblications/slusterpolicy.pdf>.
- В чем состоят преимущества кластерной промышленной политики. *Наука и образование*. URL: <https://unotices.com/page-answer.php?id=7723>.

10. Концепция формирования инновационного кластера. *Деловой мир: практический онлайн-журнал*. 09.04.2011. URL: <https://delovoyimir.biz/konceptsiya-formirovaniya-innovacionnogo-klastera.html>.
11. Международный валютный фонд. Годовой отчет. 2011. Обеспечение справедливого и сбалансированного роста. URL: <http://www.imf.org/external/ns/loe/cs.aspx?id=71>.
12. Официальный портал ООН. URL: <http://www.un.org/ru/development/sustainable/index.shtml>.
13. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. Доклад Программы развития ООН от 02.11.2011. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2011_ru_summary.pdf
14. Шпенглер О. Закат Европы: в 2-х т. пер. с нем. И. И. Маханькова. М.: Айрис-пресс, 2003. Т. 1. 528 с.; Т. 2. 642 с.
15. Ойкен В. Основные принципы экономической политики: пер. с нем. / общ. ред. Л. И. Цедилина и К. Херрманн-Пиллата, вступ. сл. О. Р. Лациса. М.: Прогресс, 1995. 496 с.
16. Данилишин Б. Особливий урок Італії для України. *Нове время*. 05.07.2016. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/osoblivij-urok-italiji-dlja-ukrajini-164311.html>
17. Грудницкая С. Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий: проблемы теории и практики: моногр. Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2011. 428 с.
18. Грудницкая С. Н. Правовой институциональный подход: сборник трудов (научные труды за 2007–2018 гг.). К.: Видавничий дім "АрТек", 2018. 640 с.
19. Грудницька С. М. Господарська правосуб'єктність державних підприємств: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2012. 34 с.
20. Clusters at your fingertips. URL: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html>.
21. Ринейська Л. С. Кластери у сучасній глобальній економіці. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971>
22. Finland. Clusters at your fingertips URL: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100170>.
23. Belgium. Clusters at your fingertips. URL: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=a1b0740a-7fa5-4134-b5f6-6f4e1c85d4df>.
24. Bulgaria. Clusters at your fingertips. URL: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=a1b0740a-7fa5-4134-b5f6-6f4e1c85d4df>.
25. Харківський енергетичний кластер. URL: <https://invest.kh.ua/index.php/ua/investor-navigator/clusters/existing-clusters/1193-kharkivskij-energetichnij-klaster>.
26. Міжнародний енергетичний кластер. URL: <https://energycluster.eu/pro-nas.html>.
27. Соколенко С. Ринкова економіка на основі виробничих кластерів. *Українські кластери*. 04.04.2012. URL: <http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovi-virobnichikh-klasteriv>.
28. Приходько В., Єгорова О., Казакова Л. Інноваційно-інвестиційний розвиток економіки регіонів. Монографічний навчальний посібник. Ужгород, 2015.
29. Халатов А. А. Енергетика України: сучасний стан і найближчі перспективи. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 53–61.
30. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2011. № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.
31. Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/760>.

REFERENCES

1. Porter, Michael E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. November-December. Retrieved from: <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>.
2. Andersson, T., Schwaag-Serger, S., Sörvik, J., & Wise, E. (2004). Cluster Policies Whitebook. IKED - International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development. Retrieved from: <https://lucris.lub.lu.se/ws/files/5954460/1304064.pdf>.
3. Rosenfeld, S. (2002). Creating smart systems. A guide to cluster strategies in less favored regions. Retrieved from: http://www.innodreilaendereck.de/images/Material/regionale_cluster.pdf.

4. Sokolenko, S. I. (2004). *Klastery v hlobal'niy ekonomitsi* [Clusters in the global economy]. Kyiv: Lohos (in Ukr.).
5. Voynarenko, M. P. (2011). *Klastery v instytutsiyniy ekonomitsi: monohrafiya* [Clusters in the institutional economy: a monograph]. Khmel'nyts'kyy: KHNU, TOV "Triada-M" (in Ukr.).
6. Ptashchenko, L. O., & Skryl', V. V. (2010). Formuvannya klastera teplovoho hospodarstva yak faktora pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva ta rehionu [Formation of the cluster of thermal economy as a factor for increasing the competitiveness of the enterprise and the region]. *Ekonomika i rehion*, 3(26). 18–23 (in Ukr.).
7. Kostets'kyy, M. R. (2012). Upravlinnya innovatsiynym rozvytkom pidpryyemstv atomnoyi enerhetyky na osnovi klasternoyi modeli [Management of innovative development of nuclear energy enterprises on the basis of cluster model]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noyi vlasnosti*, 2(1). 249–252 (in Ukr.).
8. Holovan', V. *Zakonodavche rehulyuvannya v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu pytannya pravovoho zakriplennya klasteriv yak sub'yekta ekonomichnykh vidnosyn ta instrumenta pozytsionuvannya rehioniv v Yevropeys'komu ekonomichnomu prostori* [Legislative regulation in the countries of the European Union on the question of legal consolidation of clusters as a subject of economic relations and a tool for positioning regions in the European Economic Area]. Informatsiyana dovidka. Yevropeys'kyy informatsiyno-doslidnyts'kyy tsentr. Retrieved from: <http://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/piblications/slusterpolicy.pdf> (in Ukr.).
9. V chem sostoyat preimushchestva klasternoy promyshlennoy politiki [What are the advantages of cluster industrial policy]. *Nauka i obrazovaniye*. Retrieved from: <https://unotices.com/page-answer.php?id=7723> (in Russ.).
10. Kontsepsiya formirovaniya innovatsionnogo klastera [The concept of forming an innovation cluster]. *Delovoy mir: prakticheskiy onlayn-zhurnal*. (09.04.2011). Retrieved from: <https://delovoymir.biz/koncepciya-formirovaniya-innovacionnogo-klastera.html> (in Russ.).
11. Mezhdunarodnyy valyutnyy fond. Godovoy otchet. 2011. *Obespecheniye spravedlivogo i sbalansirovannogo rosta* [International Monetary Fund. Annual report. 2011. Ensuring fair and balanced growth]. Retrieved from: <http://www.imf.org/external/ns/loe/cs.aspx?id=71> (in Russ.).
12. *Ofitsial'nyy portal OON* [UN official portal]. Retrieved from: <http://www.un.org/ru/development/sustainable/index.shtml> (in Russ.).
13. *Ustoychivoye razvitiye i ravenstvo vozmozhnostey: luchsheye budushcheye dlya vsekh* [Sustainable development and equality of opportunity: a better future for all]. Doklad Programmy razvitiya OON (02.11.2011). Retrieved from: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2011_ru_summary.pdf (in Russ.).
14. Shpengler, O. (2003). *Zakat Yevropy: v 2-kh t.* [The decline of Europe: in 2 toms.]. Moskva: Ayrispress, T. 1; T. 2 (in Russ.).
15. Oyken, V.; Tsedilin, L. I., & Kherrmann-Pillat K. (Eds.). (1995). *Osnovnyye printsipy ekonomicheskoy politiki* [The basic principles of economic policy]. Moskva: Progress (in Russ.).
16. Danylyshyn, B. (2016). Osoblyvyy urok Italiyi dlya Ukrayiny [A special lesson for Italy for Ukraine]. *Novoe vremya*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/opinion/osoblivij-urok-italiji-dlja-ukrajini-164311.html> (in Ukr.).
17. Grudnitskaya, S. N. (2011). *Khozyaystvennaya pravosub'yektnost' gosudarstvennykh predpriyatiy: problemy teorii i praktiki: monogr.* [Economic legal personality of state-owned enterprises: problems of theory and practice: monograph.]. Donetsk: Yugo-Vostok, Ltd (in Russ.).
18. Grudnitskaya, S. N. (2018). *Pravovoy institutsional'nyy podkhod: sbornik trudov (nauchnyye trudy za 2007–2018 gg.)* [Legal Institutional Approach: Collected Works (Scientific Works for 2007–2018)]. Kyiv: Vidavnicхий dim "ArTek" (in Russ.).
19. Hrudnyts'ka, S. M. (2012). *Hospodars'ka pravosub'yektnist' derzhavnykh pidpryyemstv* [Economic legal personality of state enterprises]. Extended abstract of doctor's thesis. (12.00.04). Donetsk (in Ukr.).
20. Clusters at your fingertips. Retrieved from: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html>.
21. Ryneys'ka, L. S. (2016). Klastery u suchasniy hlobal'niy ekonomitsi [Clusters in the Modern Global Economy]. *Efektivna ekonomika*, (5). Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971> (in Ukr.).
22. Finland. Clusters at your fingertips Retrieved from: <http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=100170>.

23. Belgium. Clusters at your fingertips. Retrieved from:
<http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=a1b0740a-7fa5-4134-b5f6-6f4e1c85d4df>.
24. Bulgaria. Clusters at your fingertips. Retrieved from:
<http://www.clusterobservatory.eu/system/modules/com.gridnine.opencms.modules.eco/providers/getpdf.jsp?uid=a1b0740a-7fa5-4134-b5f6-6f4e1c85d4df>.
25. *Kharkivs'kyi enerhetychnyy klaster* [Kharkiv energy cluster]. Retrieved from:
<https://invest.kh.ua/index.php/ua/investor-navigator/clusters/existing-clusters/1193-kharkivskij-energetichnij-klaster> (in Ukr.).
26. *Mizhnarodnyy enerhetychnyy klaster* [International Energy Cluster]. Retrieved from:
<https://energycluster.eu/pro-nas.html> (in Ukr.).
27. Sokolenko, S. (2012). Rynkova ekonomika na osnovi vyrobnychkh klasteriv [Market economy based on production clusters]. *Ukrayins'ki klasteri*. Retrieved from:
<http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovi-virobnichikh-klasteriv> (in Ukr.).
28. Prykhod'ko, V., Yehorova, O., & Kazakova, L. (2015). *Innovatsiyno-investytsiynyy rozvytok ekonomiky rehioniv. Monohrafichnyy navchal'nyy posibnyk* [Innovative-investment development of the region's economy. Monographic tutorial]. Uzhhorod (in Ukr.).
29. Khalatov, A. A. (2016). Enerhetyka Ukrayiny: suchasnyy stan i nayblyzhchi perspektyvy [Power engineering of Ukraine: the current state and the near future]. *Visnyk NAN Ukrayiny*, (6). 53–61 (in Ukr.).
30. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy rozvytku vnutrishn'oho vyrobnytstva [On Approval of the State Program for the Development of Internal Production]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny (12.09.2011 No 1130). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, (86). 3139 (in Ukr.).
31. *Shchodo derzhavnoyi polityky pidtrymky rozvytku ahrarykh klasteriv v Ukrayini* [On the state policy of supporting the development of agrarian clusters in Ukraine]. Analychna zapyska. Retrieved from:
<http://www.niss.gov.ua/articles/760> (in Ukr.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:

Форум права: 53 pp. 13–27.

Related identifiers:

10.5281/zenodo.2527932

[http://forumprava.pp.ua/files/013-027-](http://forumprava.pp.ua/files/013-027-2018-5-FP-)

Hrudnytska,Nestyrenko_4.pdf

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_5_4.pdf
License (for files):

Creative Commons Attribution 4.0 International

Received: 02.11.2018

Accepted: 26.11.2018

Published: 27.11.2018

Cite as:
Грудницька, С. М., Нестиренко, Л. А. (2018). Правові основи кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. *Форум Права*, 53(5). 13–27. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932>.

 Hrudnytska, S. M., & Nestyrenko, L. A. (2018). Pravovi osnovy klasternoyi samoorhanizatsiyi i samorehulyuvannya enerhoprostoru [Legal basis of the cluster self-organization and self-control of energetic area]. *Forum Prava*, 53(5). 13–27. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932>.